

ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ՎԱՎԵՐԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԺԱՆՐԸ ԵՎ ՄԻ ՔԱՆԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԱՇՈՏ ԳԱԼՍՅԱՆ

Բանալի բառեր – Գեղարվեստական վավերագրություն, ժանր, տարածություն և ժամանակ, կառուցվածք, կենսագրական շերտ, լեզվառճական համակարգ, արքետիպ, հասկացույթ, շրջասույթ:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հայ գեղարվեստական վավերագրության¹ արմատները ձգվում են դարերի խորքը: Հնագույն ժամանակներից գեղարվեստական գրականությանը և մանավանդ բանահյուսությանը հայտնի է ուղեգրությունն իբրև գրական հնարանք: Ճամփորդական նոթերն առավելապես գրառվել են պատմողական բնույթի աշխատություններում և նամակներում: Ալեքսանդր Մեծը նամակների ձևով էր պատմում իր ճամփորդության մասին:

Միջնադարյան, Վերածննդի և հաջորդ ժամանակների հեղինակները, օգտվելով ընձեռած հնարավորություններից, գրել են գեղարվեստական վավերագրության բազմաթիվ էջեր:

Դեռևս վաղ միջնադարում ստեղծվել է հիշատակարանային գրականություն, որի հեղինակները մի կողմից՝ եղել են իրադարձությունների ականատես, մյուս կողմից՝ ըստ կարելվոյն գրի են առել այդ ամենը: Մեզանում հուշագրության սկիզբը համարվում է Եղիշեի պատմությունը: Վարդանանց պատերազմի տարեգրությունը գրական նոր ժանրի՝ պատմական հուշագրության նախօրինակ է՝ իբրև ականատեսի գրառում²:

Առանձնանալով պատմագրությունից՝ գեղարվեստական վավերագրությունը՝ իբրև ինքնուրույն ժանր, անցել է զարգացման երկար ճանապարհ՝ անընդհատ հարստանալով և ծավալվելով:

ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

13-րդ դարում Հեթում պատմիչը, լինելով Կիլիկյան Հայաստանի դեսպանը և հայկական զորքերի հրամանատարը, իր տեսած 14 երկրներ-

---

¹ *Գեղարվեստական վավերագրություն* տերմինը գործածվել է արվեստի այլ ճյուղերում ևս: Այն՝ իբրև կարգախոս, անցյալ դարի սկզբներին առաջ է քաշվել Ռուսաստանի նկարիչների միության կողմից, որի անդամները, հետևելով շրջիկ նկարիչների ավանդույթներին, ձգտել են ստեղծել իրականությունը ճշմարտացիորեն արտացոլող և ժողովրդին հասկանալի արվեստ:

² **Կ. Դանիելյան**, *Հայ մեմուարային գրականության պատմությունից*, Ե., 1961, էջ 42-43:

րի մասին գրել է «Պատմութիւն թաթարաց» տեղեկատու բնույթի երկը: Հատկապէս 15-17-րդ դարերում որպէս հուշագրության տեսակներ մեծ տարածում ստացան ուղեգրությունները և օրագրությունները¹: Ընդ որում, հայ միջնադարյան ուղեգրություններն ունեցել են ճանաչողական նշանակություն, այքի են ընկել հեղինակների պատմելատճի որոշակի յուրահատկություններով՝ կապված պատումի հավաստիության, երևույթի իրական գնահատման հետ և այլն:

Այս ժանրի բուն պատմությունը՝ լեզվակառուցման ինքնատիպությամբ, ձևավորվում և արմատանում է 17-18-րդ դդ., երբ երևան են գալիս Զաքարիա Ագուլեցու, Երեմիա Չելեպի Քյոնյուրճյանի, Մինաս պատրիարք Ամաղեցու օրագրությունները. հետագայում, բուն պատմագրությունից առանձնացած, գրվում են Միմենոն կաթողիկոս Երևանցու և Գրիգոր պատրիարք Պամաջյանի հիշատակարանները, որոնցում տեղ են գտել թե՛ եկեղեցական վավերագրերը, թե՛ հոգևոր հայրերի թղթերը, կոնդակները, նամակները:

19-րդ դարում հիշատակարանն արդեն ունենում է հիմնավոր և հետևողական առաջընթաց և ըստ այդմ ըմբռնվում է որպէս առանձին՝ հուշագրության նմուշ (օրինակ՝ Գաբրիել Պատկանյանի «Հիշատակարան», Գևորգ Չմշկյանի «Իմ հիշատակարանը» գործերը): Նույն ժամանակի արևելահայ գեղարվեստական վավերագրության լավագույն հուշարձաններից է Խ. Աբովյանի «Դորպատյան օրագրերը», որը գրվել է 1830-1835 թթ.: Անմահ Աբովյանի գրական գործունեության առաջին քայլերում իսկ նկատվում են հիշատակության արժանի իրադարձությունների ներկայացման համարձակ ու հաղթական շեշտեր, որոնցով հեղինակն այս բնագավառում բերում է գրական ուղղության նորություն, վավերագրման նոր ոճ:

Զգալի փոփոխություններ են արձանագրվում նաև ժանրի լեզվառձական և պատկերային համակարգերում: Այսպէս է նկատում Կ. Դանիելյանը. «Դորպատյան օրագրերում է Աբովյանն առաջին անգամ ստեղծել կյանքի՝ գեղարվեստական մեծ արժեք ունեցող պատկերներ, տվել բնության տպավորիչ նկարագրություններ և հոգեբանական սքանչելի վավերագումներ»²:

Միանգամայն յուրօրինակ ձևով են կառուցված Խ. Աբովյանի ճամփորդական խորհրդածությունները (նոթերը) «Ուղևորություն դեպի Անիի ավերակները» գրքում (գրված ռուսերեն), որտեղ հեղինակը վավերագրման նոր՝ փիլիսոփայական դիտանկյունից է մոտենում հայ ժողովրդի

¹Նկատի ունենք Մարտիրոս Երզնկացու, Մարգիս Աբեղայի, Միմենոն դպիր Լեհացու ընդհանուր՝ «Ուղեգրություն» վերնագրով գործերը և Զաքարիա Ագուլեցու «Օրագրություն» երկը:

² Կ. Դանիելյան, *նշվ. աշխ.*, էջ 205:

պատմության հիմնահարցերին: Անին եղել է հայության հոգևոր և մշակութային զարգացման նշանավոր օրրաններից: Աբովյանը նկարագրում է Անի տանող ճանապարհին ընկած բնակավայրերը, աշխարհագրական տարածքները՝ իմաստավորված ծավալուն մեկնաբանություններով: Վավերագրողը զուգահեռներ է անցկացնում Անիի և հին աշխարհի նշանավոր քաղաքների միջև՝ նրա շքեղությունը համեմատելով Շահերագադայի «Հազար ու մի գիշերների» հրաշալիքների հետ: Բացառիկ են նաև այն արժևորումները, որոնք մեծ լուսավորիչը տալիս է Սուրբ Էջմիածնին, որը «հրաշքի նման փրկեց ու պահպանեց հայ ժողովրդին»:

Հայ դասական գրողներից Մ. Թաղիադյանը, Մ. Նալբանդյանը, Պ. Պռոշյանը, Ղ. Աղայանը, Բաֆֆին, Շիրվանզադեն շարունակեցին արևելահայ գեղարվեստական վավերագրության ուղին՝ իրենց հուշագրական երկերում և օրագրություններում ներկայացնելով ժամանակի ամբողջական համապատկերը: Հետագա տարիներին Հ. Թումանյանը, Ա. Իսահակյանը, Ս. Զորյանը, Գ. Մահարին և ուրիշներ արվեստագետի լայն չափանիշներով, հեղինակային ինքնօրինակ մոտեցումներով ընդլայնեցին այս ժանրի սահմանները, հանդես եկան ոչ միայն որպես դեպքերի, վճռորոշ անցքերի ու իրադարձությունների ականատես-վկայողներ, այլև գնահատողներ ու մեկնաբանողներ: Վավերագրումը դառնում է ժամանակի իրականության՝ անձնական օրագրության միջոցով արտահայտման փաստ: Դասական հեղինակների՝ այդ ժանրի ստեղծագործությունները նրանց ապրած ժամանակաշրջանի լավագույն վկայություն են, որովհետև ամեն մի ճշմարիտ ստեղծագործություն իր ժամանակի համարժեք արտացոլանքն է: Վ. Պետրոսյանն իրավամբ նկատում է, որ համաշխարհային գրականության «ամենակենսական երակներից մեկը վավերական ուղղությունն է, և թող ոչ ոք չկարծի, թե սա երկրորդ կարգի գրականություն է»²:

Գիտական գրականության մեջ գեղարվեստական վավերագրության, ինչպես ընդունված է ասել, մետաժանրը³ (բառացի՝ «անդրսեռ» ժանր, հմմտ. անդրլեզու) հաճախ անվանում են մեմուարային գրականություն, որի մեջ մտնում են հիշատակարանը, հուշագրությունը, ուղեգ-

¹ Աբովյանի և իր ուղեկիցների ճամփորդությունը դեպի Անի տեղի է ունեցել 1847 թ. հոկտեմբերի վերջին տասնօրյակին:

² Վ. Պետրոսյան, *Հավասարում բազմաթիվ անհայտներով: Հրապարակախոսություն, վավերագրական արձակ*, Ե., 1977, էջ 412:

³ Մետա (հուն. meta-հետո, համար, միջոցով) տերմինը նշանակում է «կառուցվածքային որոշակի ամբողջություն», որը կարող է այլ կառուցվածքների նկարագրության հիմք դառնալ, օրինակ՝ *մետալեզու*, *մետատեքստ*, *մետատեսություն* և այլն: Այս ժանրի անզլիագիր տերմինաբանության մեջ հուշագրության, օրագրության համար իբրև ընդհանրական հասկացություն կիրառվում է *non fiction* տերմինը:

րությունը և օրագրությունը: 20-րդ դարում արևելահայ գեղարվեստական վավերագրության մեջ բուն զարգացում է ունենում նաև էսսեն¹:

Հիշատակարանները ձեռագիր մատյանների վերջում կամ էջերի ազատ մասերում գրիչների թողած տեղեկություններ են: Իբրև բացառիկ կարևորություն ունեցող պատմագրական և ազգագրական սկզբնաղբյուրներ՝ հիշատակարաններն ստեղծվել են վիմագիր արձանագրությունների օրինակով և տարածվել քրիստոնյա ժողովուրդների շրջանում (հայեր, հույներ, ասորիներ և այլն): Հեղինակները, պահպանելով հիշատակարանի՝ որպես մեմուարային գրականության տեսակներից մեկի կառուցվածքային առանձնահատկությունները, արձանագրում էին փաստեր մարդկանց կենցաղից, ընտանեկան հարաբերություններից, հոգեկան աշխարհից, որոնք տեղ էին գտնում տվյալ ժամանակաշրջանի գրական-պատմական երկերում: Հիշատակարանները գրվոր մշակույթի յուրօրինակ արտահայտություն են. ըստ այդմ որակվում են իբրև ծագած հայ միջնադարյան գրականության ժանրերից:

Հուշագրությունը (ֆրանս. memoires), ըստ հեղինակի հայեցողության, անցյալի՝ հետաքրքրություն ներկայացնող դեպքերի ու դեմքերի մասին հիշողություն է, որը նույնպես ունի ժանրային առանձնահատկություն, առաջին հերթին՝ գրվոր խոսքի դրսևորման առումով: Այդ ժանրը հանդես է բերում տեսակային բազմազանություն՝ ժամանակակիցների հուշային դիմանկարներ, հեղինակի ինքնակենսագրություն, մեծ մարդկանց զավակների, հարազատների պատմածներ, գրողի կյանքի գլխավոր դեպքերի խաչաձևում ժամանակի գրամշակութային, հասարակական իրադարձություններին և այլն: Թեմատիկ առումով ևս կա տարբերություն. հայտնի են *անձնական*², *թատերական*, *քաղաքական*, *պատրիարքական*³ *հուշեր* և այլն: Ժանրի բազմազանությունը նկատելի է արևելահայ հուշագրության ընտիր էջերում, որոնցից մի քանիսն ունեն աղբյուրագիտական նշանակություն⁴: Առավել ընդգրկուն են հուշ-դիմանկար-

¹ Էսսեի ժանրն իր անվանումով առաջացել է, երբ ֆրանսիացի գրող-փիլիսոփա Միշել դը Մոնտենը 1580թ. լույս ընծայեց իր երկը և այն կոչեց Essais (Փորձեր), որի վրա աշխատեց շուրջ քսան տարի:

² Տե՛ս **Զապել Եսայան**, *Անձնական հուշեր Հովհաննես Թումանյանի մասին* («Թումանյանը ժամանակակիցների հուշերում»), Ե., 1969, էջ 150-169:

³ Տե՛ս **Զաւէն Արքեպս.**, *Պատրիարքական յուշերս, վաւերագիրներ եւ վկայութիւններ*, Գահիրէ, 1947:

⁴ Հայ հուշագրական արձակի դասական նմուշներ են Պ. Պոռչյանի «Հուշիկներ», Ղ. Աղայանի «Իմ կյանքի գլխավոր դեպքերը» գրքերը: Նորագույն շրջանում նման բնույթի են Ա. Ահարոնյանի «Իմ գիրքը» հուշապատումը, Ն. Թումանյանի «Հուշեր և գրույցները», Վ. Փափագյանի «Հետադարձ հայացք», «Սրտիս պարտքը» երկերը, Գ. Բեսի «Հուշանովելները», Պ. Սևակի «Անցյալը ներկայացած» ինքնակենսագրականը և այլն:

ները (օրինակ՝ Ա. Իսահակյանի «Իմ հուշերից» գիրքը, Հ. Ղանալանյանի «Հուշ-դիմանկարները», Ս. Ջորյանի «Հուշերի գիրքը», Ռ. Զարյանի «Հուշապատում» ակնարկները և այլն): Մրանք հուշեր են գրողների, արվեստագետների, գիտության ականավոր գործիչների մասին, որոնց հեղինակները հանդիպել են տարիներ շարունակ և մոտիկից ճանաչել նրանց:

Ուղեգրությունը (ճանապարհորդագրություն) հեղինակի՝ ճամփորդությունից ստացած անմիջական տպավորության գրառումն է. նպատակն է ընթերցողին տեղեկացնել, պատմել ուղևորության ընթացքում տեսածն ու զգացածը, ներկայացնել հանդիպած մարդկանց կյանքն ու կենցաղը, որոշ չափով հարստացնել ընթերցողի գիտելիքները: Հաճախ ուղեգրությունը համարվում է հուշագրության ենթատեսակ՝ ունենալով նաև վերջինիս լեզվին բնորոշ կառուցվածքային բաղադրիչներ: Ժանրի առումով «անտվոր» ուղեգրություն է Կ. Զարյանի «Մպանիա» վեպը, որը ճամփորդական նոթերի կամ գրողի օրագրի, գեղարվեստական արձակի կամ փիլիսոփայական-մշակութաբանական վերլուծությունների մի համադրություն է:

Ս. Կապուտիկյանի ուղեգրությունները, օրինակ, պատկերում են սփյուռքահայության կյանքն ու ամենօրյա պայքարը՝ հեռավոր ավերում պահպանելու ոչ միայն ֆիզիկական գոյությունը, այլև հայրենի մշակույթն ու լեզուն: Դրանք գրված են անվանի բանաստեղծուհու՝ գրավոր խոսքին բնորոշ յուրահատուկ խոհականությամբ, իրականության փիլիսոփայական ընկալման խորքով, որոնք արտահայտվում են ինքնատիպ ձևակերպումներով, այլև դատողական-մտահանգումային նախադասություններով:

Օրագրությունը (գեղարվեստական օրագիրը) հեղինակի կյանքի մանրամասն նկարագրությունն է՝ վավերական պատմություններով հագեցած: Գրանցվում են փաստեր, որոնք կարող են ձևավորվել նաև միակազմ և թերի նախադասություններով: Այս դեպքում խոսքը մեծ չափով մենախոսություն է, թեև կարող են տեղ գտնել նաև երկխոսության ամբողջական հատվածներ¹: Բնչպես նշում է Գ. Զոհրապը, «ճշմարիտ օրագրությու-

---

¹ Մրենելահայ օրագրության հայտնի նմուշներ են Մ. Նալբանդյանի «Հիշատակարանը», Հ. Թումանյանի «Պատերազմի տարիների օրագրերը», Ա. Իսահակյանի «Հիշատակարանը», Լ. Կամսարի «Սոցիալիզմի Սահարա» օրագրությունը, «Բանտիս օրագիրը», Ս. Խանգաղյանի «Երեք տարի 291 օր» ռազմաճակատային օրագիրը, Մ. Սարգսյանի «Կյանքը կրակի տակ» վեպ-օրագրությունը, Կ. Մուրենյանի «Օրագիր. 1943-2001» երկհատորյակը և այլն: 2018թ. Փարիզում ֆրանսերենով լույս է տեսել Ա. Գրիգորյանի «Ձինվորյալի օրագիրը» («Journral d'un militant») խորագրով գիրքը: Հեղինակը քառասուն տարի շարունակ գրառել է իր հուշերը, որոնցում ընդգրկված են հայ և մասնավորաբար ֆրանսահայ իրականության դեպքերն ու դեմքերը: Լինելով հայ դատի բեղուն պայքարի մարտիկ՝ հեղինակը գրքի նախաբանում նշել է, ու ինքը հաջորդ սերնդին է փոխանցել իր փորձառությունը (տե՛ս Նոր Յառաջ, երկօրեայ թերթ, 2018, դեկտեմբեր 20, էջ 3):

նը համոզումի պէս անկեղծ, հաւատքի պէս հաստատ ու կրօնքի պէս սուրբ է, այնքան, որ ներելի չէ ամէնուն ձեռք երկնցնել անոր»¹: Օրագրերը թեմատիկայով նման են հուշերին, սակայն ծավալով և բնույթով տարբեր են՝ *Ճամկորդական, ռազմաճակատային, բանակային, կրոնական*² և այլն:

Ինչպէս նշեցինք, գեղարվեստական վավերագրության տեսակներից է նաև *էսսեն* (*խոհագրություն*. ֆրանս. *essai «ակնարկ»*), որը յուրահատուկ հիշատակարան-օրագիր է՝ տարաբնույթ բովանդակությամբ: Այն որևէ բնապատկերի, հանդիպման տպավորությունից ծնված գեղարվեստական արձակ ստեղծագործություն է՝ ուրույն բառապաշարով, խոսքի կառուցման հակիրճությամբ:

Որոշ հեղինակներ էսսեն անվանում են գրական ուրվագիծ, փոքր ծավալի և ազատ կոմպոզիցիայի արձակ ստեղծագործություն, որն արտահայտում է հեղինակի անհատական տպավորություններն ու նկատառումներն ինչ-որ կոնկրետ հարցի մասին և «չի հավակնում քննության առարկայի սպառիչ ու վերջնական մեկնաբանության»³:

Սույն ժանրատեսակով ստեղծագործել են շատ հեղինակներ՝ գրողներ, արվեստագետներ, գիտնականներ, շարքային մարդիկ: Ժանրը գեղարվեստական գրականության մի երակ է, սակայն նրանից զգալիորեն տարբերվում է: Եթե գրող-գեղագետը ազատ է կերպարների ընտրության մեջ, այսինքն՝ նա կարող է անհրաժեշտության դեպքում իր ստեղծագործության մեջ ներառել հերոսներ՝ ստեղծելով իրականության առանձին պատկերներ, ապա գեղարվեստական վավերագրության հեղինակը ազատ չէ այդ ընտրության մեջ: Նա հնարավորություն ունի կերպարագծելու միայն իր հետ առնչություն ունեցած մարդկանց դիմանկարները: Վ. Բելինսկին նշում է, որ այս դեպքում հեղինակը «ոչ թե մտահոգացած տիպերի հետ գործ ունի, այլ իր ծանոթ մարդկանց ու դեմքերի հետ, որոնց շրջապատում նա ապրել է և անցկացրել իր կյանքի օրերը»⁴:

Հարկ է շեշտել, որ գեղարվեստական վավերագրության հեղինակը վերջին հաշվով ենթակայական դիրք կարող է ունենալ: Այդ է վկայում, օրինակ, Ս. Ջորյանի հետևյալ միտքը. «Հուշերի մեջ հնարավոր չէ բացարձակ օբյեկտիվություն, և սուբյեկտիվ մոտեցումը զգալի տեղ է բռնում անկասկած»⁵: Այս դեպքում հեղինակը բնորոշին ընկալում է իր պատկերացումներով: Վերջիվերջո գեղարվեստական վավերագրությունը կյանքը

¹ Գ. Զոհրապ, *Երկերի ժողովածու*, հ. Գ, Ե., 2002, էջ 277:

² Կրոնական օրագրության տեսակի մասին շեշտադրել է Ջ. Սուրմանիձեն, որը հետազոտել է 18-րդ դարի անգլիական օրագրությունը:

³ Տե՛ս Մ. Մանթոյան, *Գրականագիտական բառարան*, Ե., 2009, էջ 80:

⁴ В. Белинский, *Полное собрание сочинений, в 13 томах, т. XII*, М., 1956, էջ 154:

⁵ Ս. Ջորյան, *Հուշերի գիրք*, Ե., 1991, էջ 7:

լուսանկարչական ճշգրտությամբ չի ներկայացնում: Ա. Շիրվանզադեն նշում է, որ «չկան և չեն կարող լինել ֆոտոգրաֆիական ճշտություն ունեցող պատկերներ ներկայացնող ստեղծագործություններ»¹:

Հուշագրությունը մեծ դիմադրություն պահանջող ժանր է, և հեղինակները սովորաբար դժվարությամբ են վկայագրում իրենց տեսածը: Ընդհանրապես իրականության և հուշերը շարադրելու միջև տարածաժամանակային զգալի ընդգրկում է անհրաժեշտ: Ժամանակն ամեն մի ինքնակենսագրական երկի «գլխավոր կերպարն» է: Նախօրեին կատարվածը հաջորդ իսկ օրը չի կարող հայտնվել հուշագրության էջերում: Տարածաժամանակային որոշակի կտրվածքից հետո է հուշափաստը դառնում վավերագրության պատումային հոսք: Հարկ է հիշատակել Հ. Խաչատրյանի «Քերթողահայրը» պատմավեպի դրույթներից մեկը. պատվիրատու Սահակ Բագրատունու հորդորին՝ «Պատմության» սահմանները հասցնել մինչև իրենց օրերը, քերթողահայրն անվարան պատասխանել է. «Ես չեմ կարող վարվել այնպես, ինչպես հուշում ես դու: Անկարելի է մեր ժամանակի կյանքը դրվագել որպես պատմություն: Յուրաքանչյուր իրադարձություն պիտի նայել առնվազն քառասուն տարվա հեռավորությունից... Պիտի սպասել այնքան ժամանակ, մինչև հասարակության կյանքի որևէ փուլ թանձրանա և դառնա հուշ»²:

Հուշագրությունը կարող է ունանալ նաև պատմամշակութային արժեք: Հայ գրողների կենսագրության բազում հասվածներ քաղվում ենք հուշագրական էջերից: Եթե այդ էջերը չհյուսվեին, մենք գրողների կենսագրական բազում շերտերին հաղորդակից չեինք լինի: Որոշակի շրջասույթներ ծնվել են հուշագրության էջերում: Մեզանում լայն տարածում գտած *ամենայն հայոց բանաստեղծ* շրջասույթը «ծնվել է» հուշագրության էջերում:

Ժամանակակից ճանաչողական լեզվաբանության հիմնահարցերից մեկը տիպաբանական հասկացությունների իրացումն է: Հասկացությո՞ւր մտքի կառուցվածքային միավոր է, որ ամրագրված է հուշագրության լեզվատիրությո՞ւմ:

Հասկացությո՞ւր մտածական բազմաչափ բաղադրիչ է, որը կարող է արտացոլել աշխարհընկալման գործընթացներ և մարդկային գործունեության արդյունքներ: Այն մեծ չափով ճանաչողական և հոգեկան դրսևորումների կառույց է, որի առանձնահատկությունները հնարավորություն են տալիս իրական կյանքն արտացոլելու տարաբնույթ տեսանկյունների ամբողջության մեջ: Ինչպես նշում է Վ. Մալովան, հաս-

¹ Ըաֆֆին ժամանակակիցների հուշերում, Ե., 1986, էջ 228:

² Հ. Խաչատրյան, Քերթողահայրը, Ե., 1985, էջ 294:

կացույթը տվյալ հասկացության բովանդակությունն է, մտքի հոմանիշը¹: Այս առումով հուշերում և ուղեգրություններում ուշագրավ է *մանկություն, հուշ, հիշողություն, ճանապարհորդություն (ճամփորդություն), ուղևորություն, հանդիպում* հասկացությունների ոլորտը:

Հուշագիրների ստվար մասը տևական հիշողության մեջ եղած մտապատկերներով ներկայացնում է նաև ծնողների դիմանկարը²: Այսպես. Ղ. Աղայանը «Իմ կյանքի գլխավոր դեպքերը» երկում ներկայացնում է նաև ծնողներին: Այստեղ երևում են նրանց և՛ բնավորության որոշ մանրամասներ, և՛ արտաքին բարեմասնություններ: Որոշ հուշագիրներ ծնողների դիմանկարները կերտում են գուգահեռաբար՝ շատ հաճախ հակադրելով միմյանց. սա հակադրական համեմատություն է, որը կատարվում է հակադրվող անձերին հակադրական հատկանիշներ վերագրելու միջոցով³. Ծնողների դիմանկարը լավագույնս կերտել է նաև Հ. Շիրազը «Մի փետուր իմ արծիվ կյանքից» հուշագրության մեջ: Այն գծվում է համեմատությունների յուրահատուկ կուտակումով. «Մայրս հեզ էր, նույնիսկ հեզիկ ու ծայրաստիճան ինքնամփոփ ու մենասեր, քնքուշ, ինչպես հով, երկչոտ, ինչպես սարի եղնիկ, սիրելի, ինչպես թփերի տակ քաշված լացակումած աչքերով մանուշակ: Հայրս նույնպես բարի ու մեղմախոս էր, ինչպես Շիրակի դաշտերի հովերը, բայց երբեմն խիստ, ինչպես Արագածի ձմռան շունչը» (էջ 7):

Հուշագրության մի հատկությունն ևս, որ, կարծում ենք, հետաքրքրական միտք կարող է տալ հոգելեզվաբաններին: Մասնագետները նշում են, որ հուշեր գրելը այսպես կոչված «թերապևտիկ» ազդեցություն կարող է ունենալ: Գրող Վ. Ալազանը հիվանդության ծանր շրջանում հոգենյարդաբան պրոֆ. Գրոյի խորհրդով զբաղվել է հուշագրությամբ, որը թուլացրել է պրկված նյարդերը, առողջություն պարգևել նրան⁴:

¹ Տե՛ս **В. Маслова**, *Когнитивная лингвистика*, Мн., 2005, էջ 31:

² Ըստ վերլուծական հոգեբանության հիմնադիր Կ. Յունգի՝ հուշագրությունը շարադրելիս դուրս են լողում մոր, հոր մասին մտավոր պատկերացումներ, որոնք մարդկային հոգեկերտվածքի և փոխհարաբերություններին բնորոշ արքետիպեր են: Վերջիններս հիշողություններ են, որոնք ինչ-որ ժամանակ ձևավորվել են, բայց հետագայում ճնշվել են կամ մոռացվել: Տե՛ս **К. Юнг**, *Архетипы и коллективное бессознательное*, философия, АСТ, М., 2019, էջ 55:

³ Հմմտ. **Պ. Պողոսյան**, *Խոսքի մշակույթի և ոճագիտության հիմունքներ (խոսքի տեսություն), գիրք երկրորդ*, Ե., 1991, էջ 16:

⁴ Սա արտամղման երևույթ է, որն ըստ Զ. Ֆրոյդի, եսի (էգոյի) պաշտպանական մեխանիզմներից է, որի շնորհիվ գիտակցության ոլորտից ենթագիտակցության ոլորտ են մղվում հագեցած բովանդակություններ, հիշողություններ և այլն: Ֆրոյդը համարում է, որ արտամղված մտքերը չեն կորցնում իրենց ակտիվությունը անգիտակցականում, և դրանց

Ամերիկացի հոգեբան Ջերի Վաքսլերը (2013) փոքր տարիքից օրագիր է պահել և գրառել իր մտքերը: Հոգեբանը տարիներ անց հիշում է, որ բառերի հորդումը թղթի վրա հանգստացրել է իր խառնված մտքերը, խաղաղեցրել իրեն: Հոգեբանը համարում է, որ երբ գրում ես հոգու խորքից, բացահայտում ես ինքդ քեզ, ավելի հստակ ես տեսնում ամեն ինչ: Ըստ նրա՝ ճանաչված մարդկանց հուշերը հասարակության մեջ կարող են հեղափոխության նման մի բան առաջացնել: Կյանքի պատմություն գրելով՝ ըստ էության կարելի է տեսնել մարդու գործունեության սահմանները, հասկանալ նրա էությունը և մտքի կառուցվածքը: Ջ. Վաքսլերը համարում է, որ խճճված մտքերը հուշերում ըստ էության ձևավորվում են խճանկարի հատվածների պես: «Հուշեր գրելը բուժման միջոց է»,-եզրակացնում է հոգեբանը¹:

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

Գեղարվեստական վավերագրության ժանրատեսակները կառուցված են լեզվաոճական բազմապիսի առանձնահատկություններով՝ անկախ լեզվակառուցվածքային որոշակի ընդհանրություններ ունենալուց:

Ашот Галстян, Жанр художественной документалистики и некоторые его особенности - Корни армянской художественной документалистики уходят вглубь веков. Отделившись от историографии, художественная документалистика, как самостоятельный жанр, прошла долгий путь развития. Существенные изменения были зарегистрированы в языково-стилистической и изобразительной системах жанра. В этом жанре писали многие авторы: писатели, артисты, ученые, простые люди. Этот жанр – ветвь художественной литературы, но он существенно отличается от нее. Если писатель художественной литературы свободен в выборе персонажей, то-есть он может при необходимости включать в свое произведение героев, создавая отдельные образы действительности, то автор художественной документа-

---

պոռթկման կանխարգելման համար պահանջվում է հոգեկան էներգիայի մշտական ծախս (Տե՛ս Ջ. Ֆրոյդ, *Հոգեվերլուծության ներածություն*, Ե., 2002, էջ 27):

¹ Շատ մտավորականների հավաստման՝ մեզանում լույս տեսած «Նշանավոր մարդկանց կյանքը» («Жизнь замечательных людей») մատենաշարով գրքերի ընթերցումը համարվում է միանգամայն ընդունելի (հետաքրքիր, «հոգեթերապևտիկ»): Քննադատության պատմաբանները որոշակի տեղ են հատկացնում *կենսագրական դպրոցին*: Քննադատության և գրականության պատմության բնագավառում չկա ավելի հետաքրքրաշարժ, ավելի հաճելի և դրա հետ միասին ավելի ուսանելի ընթերցանություն, քան մեծ մարդկանց լավ գրված կենսագրությունը: Տե՛ս Ժ. Քալանթարյան, Քննադատությունն իբրև գործնական գրականագիտություն, Ե., 2017, էջ 88-89:

листки не свободен в этом выборе. У него есть возможность изображать только портреты людей, с которыми он общался.

Мемуары могут иметь также историко-культурную ценность. Многие отрывки из биографий армянских писателей взяты из мемуарного жанра. Определенные расхожиевыражения родились на страницах мемуаров.

Одной из проблем современной познавательной лингвистики является реализация типологических понятий. В воспоминаниях путевых заметках знаменателен круг понятий *детство, воспоминание, память, путешествие, поездка, встреча*. При написании мемуаров всплывают мысленные представления о родителях, которые являются архетипами, типичными для человеческой психики и отношений. Последние представляют собой воспоминания, которые когда-то были сформированы, но позже были подавлены или забыты.

Ashot Galstyan, The Genre of Documentary Fiction and Some of its Features - The roots of Armenian documentary fiction go centuries back. Having separated from historiography, documentary fiction, as an independent genre, has come a long way of development. Significant changes were registered in the linguistic-stylistic and visual systems of the genre. Many authors wrote in this genre: writers, artists, scientists and ordinary people. This genre is a branch of fiction, but it differs significantly from it. If a writer of fiction is free to choose characters, that is, he can, if necessary, include heroes in his work, creating separate images of reality, the author of documentary fiction is not free in this choice. He has the possibility to depict only portraits of people with whom he communicated.

Memoirs may also have historical and cultural value. Many excerpts from the biographies of Armenian writers are taken from the memoir genre. Certain common expressions were born on the pages of memoirs.

One of the problems of modern cognitive linguistics is the implementation of typological concepts. In memoirs and travel notes, the circle of concepts *childhood, remembrance, memory, journey, trip, meeting* is significant. When writing memoirs, mental representations of parents emerge, which are archetypes typical of the human psyche and relationships. The latter are memories that were once formed, but were later repressed or forgotten.

Ուղարկվել է խմբագրություն 16.05.2022թ.

Գրախոսվել է 30.05.2022թ.

Ստորագրվել է տպագրության 10.06.2022 թ.